

Kicsák Lóránt

DILEMMÁK TERÉBEN

KISS LAJOS ANDRÁS A KÉPZELŐERŐ HATALMA CÍMŰ KÖNYVÉRŐL

2021-02-08 | **ESSZÉ**

Kiss Lajos András újabb tanulmánykötetében a tőle megszokott magas színvonalon tárgyalja a jelenkor legégetőbb társadalmi-politikai kérdéseit, illetve ezek sokrétű értelmezéseit. A tanulmányok félig-meddig önkényesen két blokkba rendezhetők. Az első témáját és kontextusát meghatározza, hogy a politikai ideológiák hagyományos felosztása mára érvényét veszítette, s ezzel eleve lehetetlenné vált, hogy világunk komplex jelenségeit leegyszerűsítően, ideológiai fogalmakkal ragadjuk meg. A könyv középpontja a félelem politikai szerepe, kitüntetetten pedig – a politikai félelemkeltésre épülő totális rezsimek genealógiájába ágyazva – a jelenkori

populizmus, aminek sikerét részben ez magyarázza. Majd, folytatva a témát, két tanulmány szól az értelmezhetetlen és értelmetlen (ideológiai) kultúrharcról. A kötet második felében a pályatársak munkáira és gondolkodására (Tallár Ferenc társadalmi egységről szóló esszéjére, Kállay Géza Hamlet- és Wittgenstein-értelmezéseire és az én dekonstruktív kísérleteimre) reflektál, példát mutatva, hogyan nyitható vitatér az értelmes párbeszédre, ahol a saját tudásunkkal kiegészítve új szövegbe építjük mások gondolatait, tanulva belőlük, még ha nem is mindenben értünk egyet. A szerző azok közé tartozik, akik nemcsak a közép-európai rendszerváltozások utáni, de a globális szinten zajló politikai-társadalmi folyamatok miatti kiábrándultság, a nagy narratívák és a teoretikus elköteleződések értelmetlensége ellenére is hisz a gondolkodás és a párbeszéd, az értelmes megvitatás lehetőségében. Ezek az írások is egyszerre tartalmaznak a szerzők gondolataihoz fűzött lényegi kiegészítéseket, és emelik ki azokat a belátásokat, amelyek nem csupán egy szakterület képviselőit érdeklik, de megszólíthatnak és megváltoztathatnak minden gondolkodó embert.

A témák szerteágazó kibontása, a gondolatok sokfélesége ellenére az olvasás egységes térben mozog, minden mozzanatot áthat a megértés és megvitatás vágya. Egy tanulmánykötetet egyébként sem a tárgyalt témák, sokkal inkább a szerző gondolkodói attitűdje és írói stílusa tesz egységessé.

többértékűség

A tanulmányok tovább viszik azt a jó ideje kimunkált értelmezői eljárást, amelyet az értelmiségi lét – a szerzőnk által nemegyszer témává tett és nyíltan vállalt – alapjellege, a dilemmában tartózkodás határoz meg. A

logikai anomáliák (dilemmák, paradoxonok, aporiák) iránti fogékonyság ma elengedhetetlen az adekvát értelmiségi-gondolkodói alapállás kialakításában, hiszen az *igazságra törő kutatást* annak ellenére sem akarjuk feladni, hogy az egyetlen és végső igazság megtalálásába vetett hitünket elveszítettük. Számos támpontot találunk ehhez a kortárs filozófiai irányzatokban, melyek alapelvükké és témájukká teszik a gondolkodás és az igazság történelmi-társadalmi kondicionáltságát. De erre kényszerít maga a sokrétű – gyakran egymással ellentétes vagy összeegyeztethetetlen alapelvekből különböző belátásokra jutó – filozófiai hagyomány is. A gondolkodás történelmi-kulturális-nyelvi kontextusainak és kondícióinak sokfélesége már eleve

arra ösztönzi a késői értelmezőket, hogy álljanak készen *több* hang (beszélő, értelem, jelentés, „igazság”) meghallására, olyan térbe idézve őket, ahol soha nem lehettek együtt, csak a képzelet teremthet köztük kapcsolatot. A dilemmáknál időző értelmezői stratégia szorosan illeszkedik a gondolkodás tárgyához: a gyorsan változó világhoz, a jelenségek és jelentések sokrétőségéhez, a lehetséges nézőpontok sokféleségéhez. Kiss Lajos András a többértékűség híve. Mindenkori a *megfontolásra méltó* feltárása vezérli. A kötet címével is mintha arra utalna, hogy nem elegendő a szikár, kalkuláló rációt működtetni, ha meg akarjuk érteni, mi történik velünk, hiszen a *képzelet hatalma* messze túlnő rajta, akkor is, amikor feltárjuk a világot és kijelöljük a világbanlétezés irányait, és akkor is, amikor megértésére és továbbgondolására törekszünk.

Szerzőnk következetesen és termékenyen érvényesíti ezt a szempontot, és feladatának érzi, hogy több nézőpontú értelmezéseivel példát mutasson. Így érzékelteti, s gyakran szóvá is teszi, mennyire hiányzik ez a beállítódás akár a szellemtudományi gondolkodók, akár a közbeszédben megszólalók körében. Ahol a leginkább szükség lenne rá, s ahol leginkább nélkülözzük, az a közös ügyek

megvitatásának terepe, a politikai diskurzus világa, amit leuralnak a pártpolitikai vagy politikai szándékkal fellépő zszurnaliszta megnyilatkozások, hogy a propagandává süllyesztett mai nyilvánosságban üres fecsegéssé silányuljanak.

A szerző irdatlan szaktudását mozgósítva is könnyedén és észrevétlenül vezet be bennünket évszázados gondolkodói hagyományok alapműveibe, eszméibe. Nem öncélú demonstrációja ez a szaktudásnak, amit annyiszor tapasztalhatunk, s ami inkább letaglózza, semmint felemeli az olvasót, hanem hivatásszerű küldetés teljesítése: a legelevenebb gondolatok megismertetése az olvasóval, amelyek segítenek a világbeli események, az ezekről született értelmezések és válaszok (a zajló történelem eseményei) közötti eligazodásban. Egyszerre kapcsolja be a kortárs elméleti vitákat a magyar közgondolkodásba, és csatlakoztatja a hazai beszédmódot a nemzetközi diskurzusokhoz, széles spektrumot teremtve önmagunk megértéséhez. Fájdalmas érzekelni a kontrasztot a szerző több évtizedes törekvésének eredményei és a magyar közgondolkodás (és közállapotok szellemi alapjának) sekélyessége között.

felszabadító erejű nyitottság

A sekélyesség éppen azért feltűnő, mert Kiss Lajos András munkássága olyan értékes: ő nem ismer (el) a gondolkodásban semmilyen tabut,

egyoldalúságot, kirekesztést, végső ítéletet, önös érdekű elköteleződést. A tetszés, az elismerés és az elfogadás kivívása érdekében nem hajlandó elhallgatni tényeket, elnézni jelenségek fölött vagy kioktatón lekicsinyelni gondolatokat, amelyek értékesek lehetnek jelenkori helyzetünk megértésében. Ez a sokfelé figyelés, a felszabadító erejű nyitottság teszi határozottá az értékrendjét, következetessé a gondolkodását. Nyitottság más gondolatokra, nyitottság *a másik* gondolkodására. Mintha csak maga is vallaná, olykor kérdőn, gyakran figyelmeztető hangsúllyal: „akárhonnan érkezhetsz mondat”, ugyanazzal a bizonyossággal és kétellyel, mint Pilinszky. Akárhonnan és akármikor, amiért mindenekelőtt és feltétel nélkül nyitottnak kell lennünk a másik gondolkodására és mondataira. S csak ezután jelenthetjük ki, hogy talán mégsem

akármiből születhet értelmes belátás, hiszen nem kell bármi áron el is fogadnunk, ami megszólít, ugyanakkor soha nem tudhatjuk, nem bizonyul-e igaznak, amit elsőre elfogadhatatlannak tartottunk.

Tagadhatatlan, hogy ez a szellemi készenlét befog olyan gondolatokat is, amelyeket legjobb lenne figyelmen kívül hagyni, de hozzátartoznak a diszkussziók világához. Bár személyes ízlésünk, meggyőződésünk nem engedi, hogy komolyan vegyük, még nagyon sok olvasójuk akad; ha másért nem, azért is ismernünk kell, hogy felvértezzük magunkat ellenük. Mert nemegyszer jelennek meg az elemzésekben olyan szövegek és szerzők, akik merész metaforikával adnak hangot nem is annyira meggyőződésüknek, inkább megszállottságuknak. Mégis be kell vonnunk a megvitatható körébe ezeket a gondolkodókat is, hiszen elméleti-írói munkásságuk közvetlenül folytatódik valamilyen gyakorlati-politikai szerepvállalásban, vagy ideológusokként ismerik el őket különböző politikai mozgalmak. Erre, illetve ennek veszélyére figyelmeztet Kiss Lajos András, s ez felveti a gondolkodói-közírói felelősség kérdését. Mennyire maradjon, és maradhat-e egyáltalán megfigyelői státuszban a szellem embere, és mennyire kell aktívvá válnia? S ha azt várjuk el tőle, hogy ne csupán elméletalkotó, de a világ átalakítója is legyen, mindenkor számot kell vetnünk azzal is, hogy ez a performatív tudósi tevékenység nem kizárólag a közjó érdekében alkalmazható.

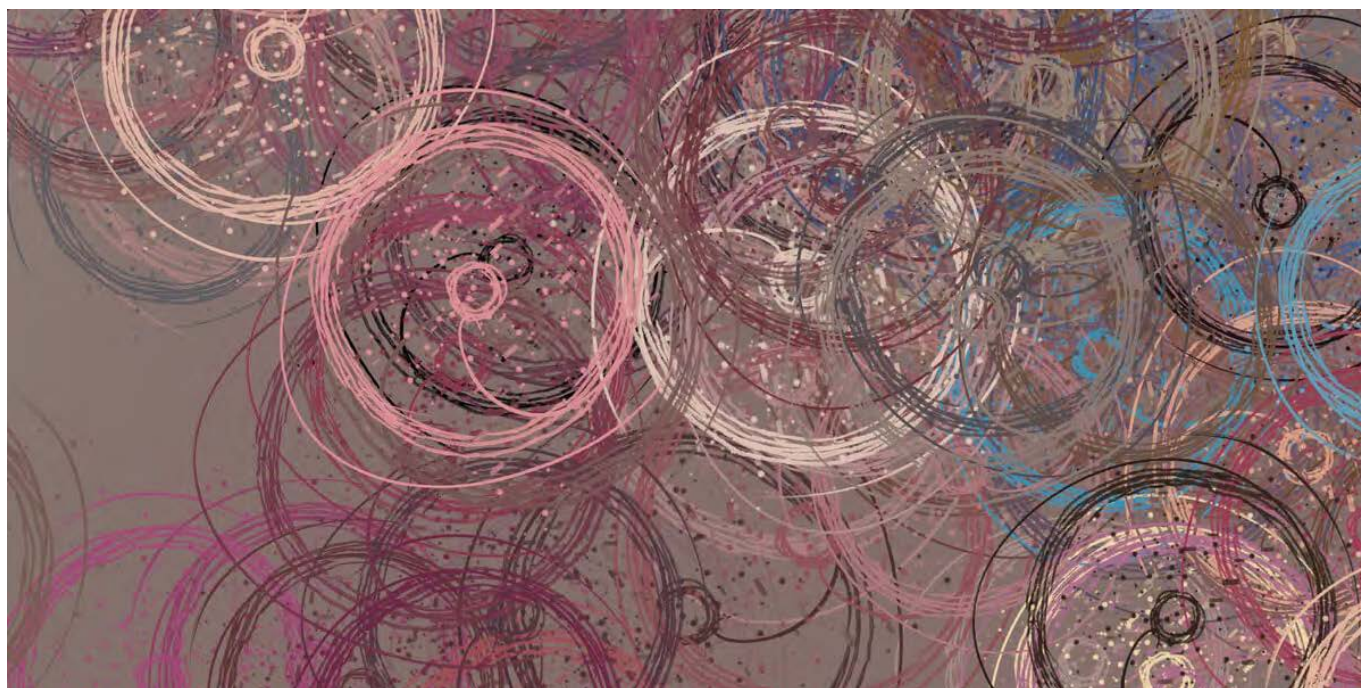
Példamutató tevékenységéhez szükséges az alapállás, amely, félretéve a kordivatot, úgy köteleződik el határozott értékek, hagyományok, személyek mellett, hogy sem előzménye, sem célja nem a más és a másik elutasítása vagy ellehetetlenítése. A megfontolás és a megvitatás lehetőségére megnyitott közös teret igyekszik nyitva is tartani, és védeni anélkül, hogy erődítménnyé alakítaná, ahová bezárkózhat, ahol megvédheti magát a külső hatásoktól, és ahonnan biztos fedezékből pusztíthatja a másikat. A gondolkodásban az ideológiai bezárkózással áhított vagy megszerzett fölény a gyengeség és a félelem jele. Kiss Lajos András pedig erős, bátor gondolkodó, akinél a széles spektrumú elemzői, értelmezői és ismeretterjesztői tevékenység az elvágólagos ítéletalkotás, reflexszerű ítélet, elhatárolódás, kirekesztő megbélyegzés ellenszere. Védelem ez a tagadhatatlanul jelen lévő elvárás és követelmény ellen, hogy az értelmiséginek szükségképpen egy táborba lehet csak tartoznia, bizonyos kérdésekben csak bizonyos nézeteket lehet vallania, bizonyos kérdésekben még vitát sem nyithat, bizonyos szerzőkre és értelmezőkre nem hivatkozhat, bizonyos gondolatokkal és gondolkodókkal nem bocsátkozhat párbeszédbe. Azért válnak szinte minden írásában témává a képlékeny és bizonytalan elméleti és ideológiai határvonalak, mert szembesíteni akar azzal, hogy ennek az értelmiségi magatartásnak semmilyen teoretikus-történeti alapja nincs. Egyébként sem ott húzódnak ma már a választóvonalak érvényes és érvénytelen, értékes és értéktelen, megbeszélhető és megítélhető, progresszív és reakciós között, ahol eddig gondoltuk. Mert ezeket a határokat nem elméleti beállítódások, hanem a tényleges jelenségek jelölik ki: a világhelyzet mindenkori megváltozásával változnak a problémák körvonalai, melyek nem tisztelik az analitikus-elméleti körülhatárolást. Betüremkednek olyan területekre is, ahol nem vártuk ezeket, összezavarva egyértelműnek tűnő értelmezéseket, álláspontokat, állásfoglalásokat.

szörnyű következményekkel jár

Márpedig a kultúrharcot, amit ilyen helyzetben finoman szólva következetlen értelmiségi vállalkozásnak tarthatunk, a kizárólagos véleményalkotás, az

ítélkezés jogának kisajátítása szüli, amit nem belátás eredményez, hanem ideológiai

előítéletesség. Érvénytelenítéséhez nem újabb, semmivel sem kevésbé dogmatikus elméleti vagy ideológiai állásfoglalás szükséges. Ha számíthatnánk a megértésre, mint ahogy az elvakultság kizárja, elegendő lenne felmutatni a társadalmi jelenségek, a társadalmi szerveződés bonyolultságát, s máris értelmét veszítenék a leegyszerűsítésre irányuló kinyilatkoztatások, amelyek ugyan mindenkor szükségszerű velejárói az elméletalkotásnak és az elméletalkotó megnyilatkozásának, de soha nem lehetnek alapjai a cselekvésnek és mozgatórugói a cselekvőnek. Valójában a cselekvés lehetőségét reméli attól, ha feltöri az ideológiai monolitot, amivel kétszeresen kiélezi elmélet és gyakorlat viszonyát: megmutatja, hogy az (elvont-elméleti alapú) elvakultság szörnyű következményekkel jár (jobb-, baloldali és liberális-posztliberális totalitarizmusokról egyaránt szó esik az írásokban). De talán még világosabban láttatja, hogy az ideológiai egyoldalúság épp a *nem-cselekvés* alapelveként működik, elméleti alibit szolgáltat, hogy ne cselekedjünk (az elméleti tisztaság, idealitás és a beszennyezett valóság szembe állításával, a napi praxis morális felsőbbrendűségéből eredő lekicsinylésével). Hányszor láttuk, hogy valamilyen kihívás ideológiai állásfoglalást vont magával, amitől semmi más nem történt, és nem is akart történni, mint annak megerősítése, ki, hol (melyik oldalon, melyik táborban) áll. Hány eleve terméketlen tiltakozást látunk, miközben konkrét helyzetek megoldására nem születik konkrét cselekvési terv.

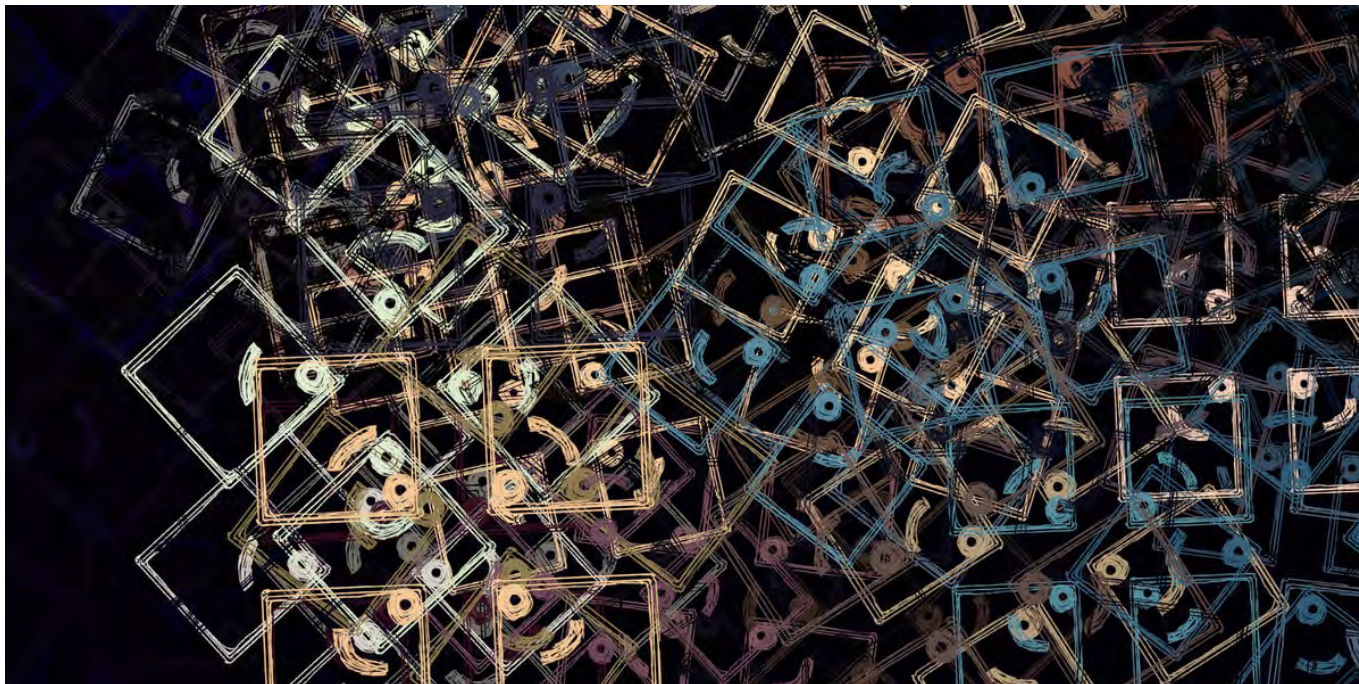
A kultúrharc nemcsak a hatalmi játszmák nyílt színterén, de rejtetten is zajlik. És mindenütt a vélt igazsághoz való megveszekedett és elvakult ragaszkodás jellemzi. Értelmetlenségét pontosan az alaptalansága adja: a hagyományos ideológiák és az ezek mentén szerveződő politikai pártok és mozgalmak elveszítették valamikori meghatározottságukat, egyértelműen beazonosítható identitásukat és értéküket. A szerző hangsúlyozza, hogy történeti szempontból a baloldal/jobboldal megnevezés nem üres vagy értelmetlen. „A baloldali perspektíva mindig a gyengék és a kiszolgáltatottak, az úgynevezett alulprivilegizált csoportok érdekeit igyekezett figyelembe venni, illetve szilárdan ragaszkodott az elméleti alapvetéshez, hogy az egyenlőtlenségek végső alapját a társadalmi struktúrában kell keresnünk. A jobboldali nézőpont a társadalmi problémákat általában az emberi gyengeségekkel, a cselekvők rossz döntéseivel és tévesen működő helyzetfelismerő képességeivel magyarázta. A nézet 'vegytiszta' képviselője leginkább a klasszikus liberálisokhoz, illetve újabban az újkonzervatívokhoz (a neokonokhoz) köthető, ami mindig problematikusá tette a liberálisok besorolhatóságát a kétosztatú sémába. Mert szabadságszeretetükre gondolva a liberálisok a baloldalhoz tartoznak, de harcos individualista ideológiájuk és kollektívizmus-ellenességük inkább a jobboldal ideológiája.”

Az utóbbi évtizedekben azonban eltűntek a világos határok. Ennek egyik oka a pragmatikus politikai döntések, melyek választások előtt és különösen választások között és után olyan szövetségek létrejöttéhez vezettek, amelyek ideológiai alapon elvileg elképzelhetetlenek voltak, mert feloldhatatlan „ellentmondást”, történelmi anakronizmust és antagonizmust hordoztak. A pragmatikus döntések arra is rámutatnak, hogy az ideológiák, miközben alapelveiket, céljaikat, lényegi megállapításaikat tekintve időtlen igazságokként tüntetik fel magukat, minden ízükben történetileg meghatározottak. Kulturális szükségszerűségek, vagyis történeti esetlegességek határozzák meg, illetve kondicionálják ezeket. Valamiképpen tehát a hosszú ideig eligazító felosztások, elnevezések, vonzások és taszítások egyszeriben – kis túlzással: Magyarországon egyetlen délután folyamán – érvényüket veszítették, „felülírt” mindent a politikai pragmatizmus. És nemcsak Magyarországon, nemcsak esetileg-kényszeredetten, mindenütt egyre határozottabban eltűntek az elválasztó határok. Miért?

szövődik az intrika

Az ideológiai elkülönülések „történelmi kondicionáltsága” mellett a zajló történelemre, a világ, a társadalmak, a gazdasági viszonyok és a politikai helyzet folyamatos változására

mutathatunk, melyek rendre új viszonyok szerint szerveződnek, új helyzeteket szülnek, s a felmerülő kérdések nem ismerik a hagyományos ideológiai válaszokat. Folyamatosan átalakuló társadalmi viszonyok és státuszok miatt más törésvonalak mentén termelődnek ki az igazságtalanságok, más értelemben és tartalommal vetődik fel a progresszió kérdése stb. Megváltozik olyan alapfogalmak és alapjelenségek értelme, illetve értéke, mint a munka, a profit, a jólét stb., módosul az állam szerepe, a nemzet és a nép fogalmaival jelölt kollektív identitásképzés. Módosul a szereplők cselekvőképessége, új szálakkal szövődik az intrika. A jelenségek nem azokat a lényegi jegyeket hordozzák, vagy nem azokat vesszük észre bennük, amiket korábban. Nehéz megmondani, ki képviseli a progressziót, ha azt sem tudjuk, merre van az előre. Könnyen lehet, hogy bizonyos területeken a konzervativizmus progresszívebb a gazdasági neoliberalizmusnál, mert az utóbbi a szabadjára engedett tevékenységével egyre több mindent sorol át az egyéni és közösségi lét védelemre szoruló feltételei közé. Azt sem tudjuk eldönteni, egyértelműen reakciós-e a nemzetállami gondolat, hiszen a globális hatások elleni védekezést, úgy tűnik, a jelenlegi jogi környezetben egyelőre a nemzetállami keretek között lehet hatékonyan biztosítani, miközben persze a nemzetállami izolációval az állam elzárhatja polgárai elől a globalizáció kínálta előnyöket, vagy gazdaságpolitikája alapjává teheti, hogy kiszolgáltatja polgárait a globális hatalmaknak. Vajon az elesetteket támogató baloldalnak a védelem vagy a szabad, ám kiszolgáltatottabb életlehetőségek biztosítása a feladata? S bármelyikhez szövetségre kell-e lépni, és inkább a liberálisokkal, mint a konzervatívokkal? Minden kérdésre tudunk a közelmúltból példákat sorolni.

Ma már korántsem evidens, hogy csak a baloldal a gyengék és a kiszolgáltatottak, az úgynevezett alulprivilegizált csoportok, a jobboldal pedig az erősek védelmezője. Megszűnt a progresszió természetes hozzárendelése a baloldalhoz, aminek következtében elveszítette a diskurzuselőnyét is. A megkülönböztetés értelmetlenségét jelzi, hogy újbaldaliak hagyományosan jobboldalinak, újjobboldaliak hagyományosan baloldalinak tartott szellemi vezérekre találtak. Ez nemcsak a határok átjárhatóságáról szól, hanem arról is, amit a szerző a szembenálló nézetek kölcsönös igazolásának nevez (107). A jobb- és a baloldalnak kölcsönösen szüksége van egymásra. És ez a teoretikus megértésre is igaz: a jelenkori jobboldali divathullám egyik lényegi magyarázata éppen az, ha fenntartjuk a megkülönböztetést. A jobboldali átrendeződés abból a kérdésből indult el, hogy a politikai hatalomnak az elesettek támogatását vagy az érvényesülni akarók segítségét kell-e előtérbe helyeznie. S mintha az a döntés született volna – világszinten –, hogy az elesettek támogatását csak úgy lehet biztosítani, ha előbb az ehhez szükséges javakat megtermelik az érvényesülni akarók. A baloldali és jobboldali politikai döntéshozók olyan társadalmi szerkezetben gondolkodnak, melynek alapját *egyfajta* gazdasági racionalitás szerint kiépülő *gazdasági* szerkezet alkotja: a szabad kezdeményezés, az egyéni vállalkozás, az önérvényesítés, a verseny, a tehetség kibontakozása pedig mind-mind a liberalizmus alapelve.

hatalmi eszköz

S ezek hajtják most, a politikai liberalizmus visszaszorulásával a kortárs jobboldali populizmust. Ezt járja körül a kötet első, nagyívű tanulmánya. Az egyéni félelemre és szorongásra épülő kollektív félelemet mint a totális és totalizálódó berendezkedések hatalmi eszközét mutatja be, amennyiben az egyéni szorongás, ha tömegpszichológiai jelenséggé alakul, nagyon jól felhasználható hatalmi eszközként (12). A hatalom pedig nem esetenként és rendkívüli helyzetekben, hanem állandóan él ezzel az eszközzel. A Hobbes-ra, Montesquieu-re, Tocqueville-re és Hannah Arendtre hivatkozó tanulmány valójában a totális államok és a jelenkori populizmusok megértésére törekszik, amennyiben a populizmus hozhatja létre a jelenkor totalitárius rendszerét. „Hobbes felfogásában az erőszakos haláltól való félelem motiválta az embereket a létbiztonságot garantáló társadalmi szerződés megkötésére, Montesquieu-nél az ázsiai zsarnokság újjászületésének lehetősége tartja folytonos rettegésben az embereket. Arendt ezektől a gondolkodóktól eltérően – lényegében Tocqueville álláspontjához hasonlóan – úgy látja, hogy az elmagányosodott tömegben megjelenő anonim szorongás a totalitárius rendszerek valódi motorja.” (14.)

Az elemzések szélesebb perspektívájában láthatóvá válik, hogy az ismert totalitárius rendszerek (az abszolút monarchiáktól a náci és kommunista diktatúrákig) valójában hosszabb ideje zajló folyamatok pillanatnyi állomásai, és semmiképpen nem rendkívüli események voltak a történelemben. „Elmúltukkal” azok a feltételek, melyek között létrejöttek (és ezek közé ma már a létrehozott és örökül hagyott „eredményeik” is beletartoznak), tovább élnek velünk. Kitüntetett szerep jut a félelem manipulálásának: a haláltól rettegő, az izolációban szorongó és a konszolidált politikai, társadalmi és gazdasági rendszerben magát feleslegesnek érző ember projekciói, melyek éppen félelme, szorongása és nihilizmusa leküzdését szolgálják. A menekülési útvonal a valóság esetlegessége elől a *fiktív következetességbe* vezet (a csak fikcióként elmesélhető következetességébe és a következetességről mesélt fikcióba). Amit minden magára valamit is adó, és a maga lényegét és feladatát megértő politikai propaganda képes is nyújtani a számára. Mindenekelőtt megalkotja

saját félelmének, szorongásának és nihilizmusának következetes fikcióját, megteremti a félelem tárgyát: ellenségképet alkot, amelyikben megragadhatóvá és indokolhatóvá válnak ezek az érzelmek.

A történeti háttér vázolója arra is rámutat, hogy a hatalom totalizálódása az emberi társadalmak lényegéhez tartozik. A félelem és szorongás az „emberi természet” vagy az ember természetes érzelmi hangoltsága, ami nemcsak az egyéni életben, de a társadalmi-politikai szerveződésben is lényeges. Ezért megfordíthatjuk kérdéseinket:

mi vezet a rendre visszatérő totalizálódó hatalmi berendezkedésekhez, mit kell tennünk, ha ezt el akarjuk kerülni. Túl gyors válasz lenne, hogy fel kell számolni az emberek félelmeit, már csak azért is, mert, mint láttuk, egyfajta természetes adottságként tekintünk rá. S közben fontos politikai funkciója van akkor is, ha a hatalom nem sajátítja ki. A félelemnek a társadalom „normális” működésében, illetve az alkotmányos rend fennmaradásában ugyanis pozitív szerepe van: kihívásokat, tiszteletet, a közösségi elköteleződés és bizalom szálait teremti meg.

Ha tehát nem az emberek félelmeit kell megszüntetni és felszámolni, akkor mit? Politikai-hatalmi eszközként a félelem nem „természetes formájában” jelentkezik, hanem projektáltan. Az egyéni és közösségi szorongásokat tárgyiasító projekciók ugyanakkor a természetes érzelmi tartalmukon keresztül manipulálják a társadalmat. Manipulált lesz a projektált félelem, amikor a tárgy nélküli szorongáshoz tárgyat rendel, és a félelemhez ellenségképet gyárt. Kiss Lajos András számára a félelem liberalizmusa tűnik értelmes megoldásnak. A félelemmentes élet biztosítása, elsősorban azzal, hogy leszámolunk mindenféle fiktív következetességgel, és belebocsátkozunk az esetleges valóságba. *A félelem liberalizmusa...* „maga a cím is meghökkentő, hiszen a liberálisokat általában olyan embereknek képzeljük, akiknek nézetei – legyen szó bármiről – szinte provokálóan magabiztosak, és úgy tartjuk, hogy egy igazi liberálistól alkatilag is idegen a félelem vagy a szorongás. Csakhogy a közhelyes gondolkodás – mint általában – itt is csődöt mond.” (34)

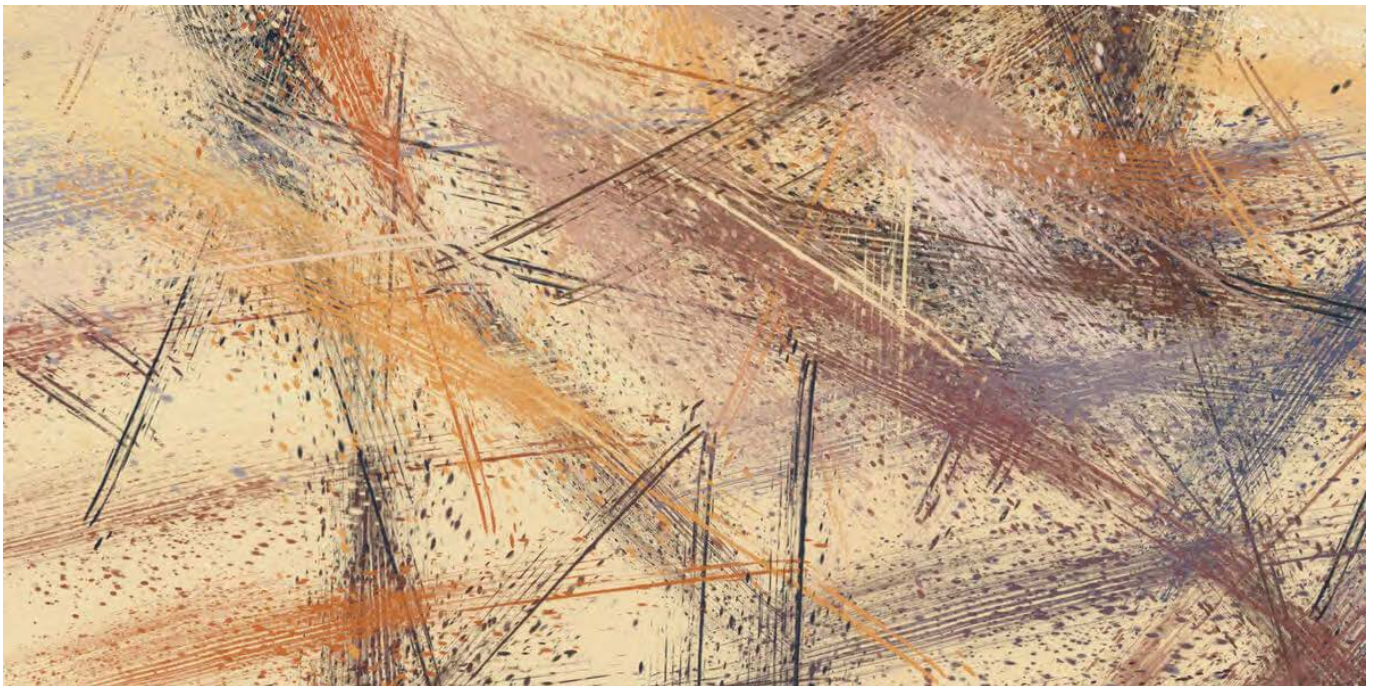
egyfajta kötelesség

A meghökkentő cím többértelműségét a szerző arra használja, hogy igazolja a liberalizmus meghatározó szerepét a társadalom félelem alóli felszabadításában, ugyanakkor olyan liberális álláspontot dolgozzon ki, amely nem válik maga is dogmatikussá. A félelem alóli felszabadulás a hatalmi tekintély homályos megalapozását elfedő következetes fikciók és alaptalan utópiák leleplezése, anélkül, hogy helyettük a (neo)liberalizmus ideológiáját emelnénk újra fiktív utópiává, újabb szorongást keltve a társadalomban. Ez utóbbi szerint ugyanis a mindenekfölött álló egyéni szabadság nemcsak lehetőség az egyén számára a kötöttségek alól felszabadulni, de egyfajta kötelesség is mindenféle tekintély ellen lázadni. A pluralizmust, ami az elemi vagy szkeptikus

liberalizmus alapkövetelménye, nemcsak a bezárkózó ideológiák dogmatikussága, de a dogmatikus liberalizmus is fenyegeti. Ennek legfőbb jellemzője, hogy „provokatív módon magabiztos”, s magabiztossága azon a meggyőződésen alapul, hogy van fejlődés, egyértelmű a progresszió meghatározása, mert egybeesik a gazdasági „fejlődéssel”, s ezek alapján meg lehet mondani, hogyan legyenek boldogok az emberek.

A félelem liberalizmusa ezzel szemben azt célozza, hogy minden ember számára biztosítsa alapvető szabadságigényét, azaz jogát a félelemmentes élethez. (38)

„A hagyományos liberalizmus különféle változatainak kritikája lehetőséget ad, hogy a félelem liberalizmusa egy eddig kevésbé becsült filozófiai hagyomány folytatója legyen. Az általa javasolt megközelítés nem az erkölcsi pluralizmus elméletéből indul ki, és nem is a *summum bonum* (a legfőbb jó) elérését tűzi ki célul, amire szerencsés esetben a politika aktorai törekednek, hanem a *summum malum* (a legnagyobb rossz) elkerülését célozza meg. A legnagyobb rossz pedig az a kegyetlenség és az a félelem, amelynek végső kiteljesedése maga a félelem a félelemtől.” (39)

Az aktuális félelemdiskurzusokat külön fejezetben tekinti át a szerző. A migráció, az iszlámizmus, a klímakatasztrófa, a technicizált élet miatti szorongások félelemfikcióinak következetességét *cáfoló*, felszabadító erejű elemzés az egyik legelevenebb része a kötetnek. A felfedezés öröme meghagyva az olvasónak, azt emelem ki, hogy a félelemtől való félelmet nemcsak a politikai hatalom által kisajátított félelemdiskurzusok, de a társadalomtudományok katasztrófairodalma is fokozza. S az állandó rettegés és szorongás csak növekszik attól, hogy ez a katasztrófairodalom rendkívül zavaros. „Mindezt tetézi az eléggé el nem ítéhető gyakorlat, hogy a szellemtudományok világában az egymástól radikálisan eltérő álláspontot képviselők nem ütköztetik nézeteiket – legtöbbször tudomást sem vesznek a másféle álláspontról.” (73.)

A félelem liberalizmusa mint a legfőbb rossz elkerülésére koncentráló, a pluralizmust toleráló és támogató beállítódás az egyetlen igazság okozta szorongás és félelem alól is fel kell szabadítson. Sem az igazság, sem az igazságosság eszméje nem követelheti egy elvont-racionalista elv megvalósítását, csakis hivatkozási alapként szolgálhatnak a szenvedés elkerülésére. Ehhez az elméletalkotónak és az elemzőnek magának is ki kell lépnie az elvont racionális logika erőteréből, és olyan elveket kell megfogalmaznia, melyek esettanulmányokban az *érintettek hangjára*, valódi és egyedi létproblémáikra rezonálnak. Megszólalását nem igazságok, eszmék és utópiák érvényre juttatása, hanem a fájdalom, a szenvedés, a félelem csökkentése vezérelje. Ha pedig nem csupán eseti változtatást vagy megoldást szeretne elérni, képessé kell válnia az eseti, érzelmi tartalmakat általános, észszerű, az igazságosságot szem előtt tartó jogi tartalmakká alakítani, vagy egyszerűbben: intézményesíteni. De ha jobban meggondoljuk, ehhez alig több kell, mint hogy kijelentse: *ahol szenvedés van, ott igazságtalanság van*. Ez adja az igazságosság-eszme tartalmát.

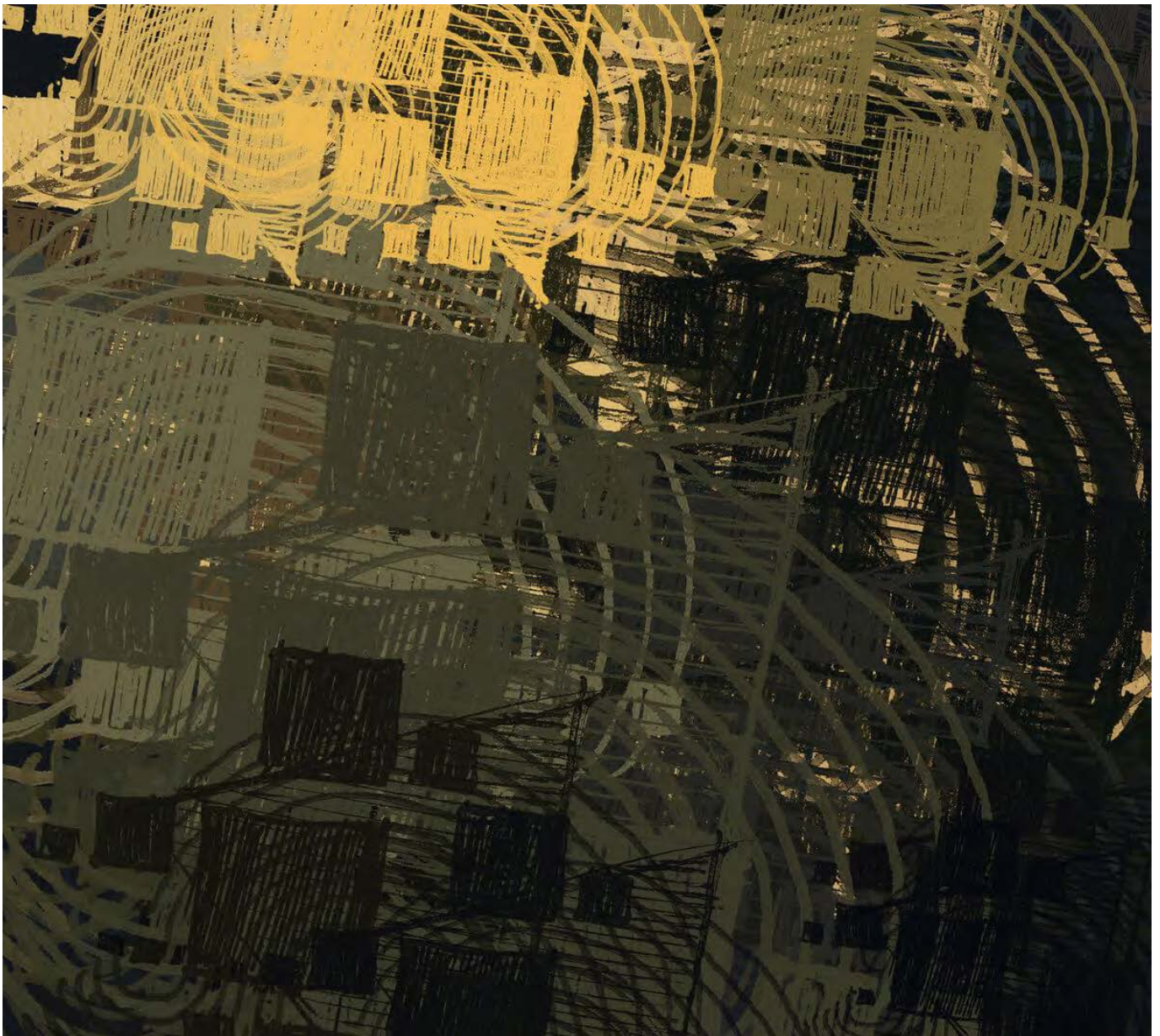
miért vallott kudarcot

Akad az elmélkedésben a liberalizmusról konkrétabb probléma is: miért vallott kudarcot Magyarországon a liberális demokrácia meggyökereztetésére tett kísérlet, és miért fordult át a liberális demokráciát – a megvalósulásban jelentkező fogyatékoságok ellenére – övező politikai konszenzus populizmusba. Az egyik magyarázatot úgy

olvasom ki a szövegekből, hogy az ideológiai merevség miatt, a már régen érvénytelen klasszikus ideológiai felosztás erőltetése miatt. Az emberek, ügyek, szándékok, célok, eszközök ilyen kategorizálása kommunikációképtelenséghez, a valódi párbeszéd, a megértésre és együttműködésre törekvés kizárásához vezetett. A másik ok a liberalizmus dogmatikussága volt, az előbbi merevséggel összefüggő fiktív-utópisztikus szabadságprogramja, ami hétköznapi arroganciában mutatkozott meg, mindenekelőtt abban, hogy az „emberek” képtelenek elfogadni saját boldogságuk egyedüli zálogaként a liberális értékeket, melyek örökkévalósága és sérthetetlensége szemlátomást empirikus igazolást nyert a világban zajló folyamatok során: a liberális demokrácia uralomra jutása történelmi szükségszerűségnek mutatkozott. Legalábbis a képviselői szerint.

Olyasvalaki esetében nehéz meghatározni, hogy melyik eszmerendszert vallja, aki mindent elkövet az oldalak megszüntetéséért. A szövegek *hangvétele*, a témaválasztás és a kifejtés irányai, egy-egy megjegyzés bizonyítja, hogy az ügyek és problémák mentén Kiss Lajos András mindhárom eszmeáramlat létjogosultságát elismeri. Az elemi liberalizmus részletesen tárgyalt programjával őrzi liberális beállítódását, de közös platformot akar találni a baloldali és a konzervatív meggyőződéséhez is. És meg is találja azt a minimumot és maximumot, amiben mindenki megegyezhet, és amitől senki nem tekinthet el. A szabadságvágy minimális (és meghatározottságát tekintve maximális) konkretizációja a félelemmentes élet. Bármennyire is szerénynek tűnik ez a „disztópikus liberális program”, valójában nem követel kevesebbet, mint amit a liberalizmusnak tulajdonítunk, és nem hűtlen semmiben hozzá. Szerényebb volta inkább „egyértelmű kritikája a nyugati liberális társadalmak önhittségének, amely különösen a múlt század nyolcvanas éveiben hegemon pozícióba került piacorientált, neoliberalis kurzusban öltött látható formát.” (37) Vagyis a profitmaximalizáló neoliberalizmus felől a valódi feladata felé fordul: az *elemi* vagy az *elnyomott kisebbségek jogait védő* liberalizmushoz. Ez a követelése azonban feltétlen, és feltétlen volta erősebb lesz minden elvont-észszerű feltétlentől, mert a *szenvedés* eleven tapasztalata adja a mértékét, nem pedig elvont elvekre épülő elvont elemzések vagy utópisztikus célok. Az elemi liberalizmus *nem tűrheti el*, cselekvőn kell fellépnie az ellen, hogy bárki is szenvedjen, ha a szenvedés

egyértelműen az emberi léttel egylényegű belső szabadság kibontakoztatása és a kibontakoztatás horizontját képező külső társadalmi-politikai-kulturális körülmények feszültségéből ered. Heideggerrel szólva: a belevetettségi kényszerei és a lenni-tudás szabad választásai közötti feszültségből. Elsősorban tehát abból, hogy „a világ mindenkor meg van rekedve valamilyen tradícióban”, amiből egyenesen következik a destrukció igénye és követelménye, hiszen az egyéni lét szabad kibontakozása nem férhet meg a kényszerítő determinációkkal. Ez utóbbiak szülik a szenvedést, s ezért csak megváltoztatásuk vezethet a szenvedés megszüntetéséhez.

Ez mindennél erősebb, elméletileg feloldhatatlan követelmény, hiszen a szenvedés látható, hallható, nem lehet kitalálni, levezetni és redukálni; a szenvedő ember egy a szenvedésével, egyedi-konkrét, nem mellőzhető az érintettekre fókuszáló megértés és megoldás. Nincs logikai feltétele, nincs magyarázó elve, nincs szükségszerűsége és fennmaradásának semmiféle indoka. Épp emiatt a maga pusztán tényében elviselhetetlen annak, aki szenved, és annak is, aki látja. Ez a szenvedés nem a metafizikaivá szellemített és magasztalt létszenvedés, mely megváltásra vár: itt és most, a maga konkrétságában az, ami, és itt és most kell megszüntetni. Ott, ahol ez a belátás megszületik már vagy még nem válik el semmilyen társadalomfilozófia és politikai ideológia, hiszen a társadalmi-történelmi szerveződésnek minden jelensége többé-kevésbé koherens magyarázatot nyerhet, átfogó elméletté alakulhat, de a szenvedés tényén mindegyik fennakad.

nincs helye okoskodásnak

A szenvedés körül nincs értelme versengeni, hacsak nem a megszüntetése iránti tettekkészségben, nincs helye okoskodásnak, ujjal mutogatásnak, nem

lehet semmilyen magasabb erőre hivatkozni, ami előidézi vagy eltűri. S ettől egyként ügye az egyenlőségre és igazságosságra törekvő baloldalinak, a társadalmi rendet és jólétet mint valamilyen transzcendens mintát megvalósítani akaró jobboldalinak és a szabadság mellett elkötelezett liberálisnak, hogy felszámolja, és ne idézzen elő szenvedést keltő helyzeteket.

Hogy a szellem embere a megfigyelői vagy a résztvevői perspektívát vegye-e fel? Ezt a dilemmát nem feloldani, inkább meghaladni látszik a javaslatom: az érintettségi és performatív szempont bevonásával nem kell sem külsődleges megfigyelőnek maradni, sem résztvevővé válni ahhoz, hogy párbeszédet kezdeményezve az érintettekkel rendre kontextualizáljuk és újrakontextualizáljuk azokat a tapasztalatokat, melyek szenvedéssel járnak. Ezek megértése és tudatosulása a párbeszéd során olyan helyzetet teremthet, melyben megoldás körvonalazódik. Ebben a valódi határhelyzetben olyan kimozdulást lehet elérni, amely az érintetteket átvezeti a szenvedés nélküli állapotba, se ezzel egyenlőséget teremtő hatása van. „Az értelem pesszimizmusát kell az akarat optimizmusával egyesíteni.” (44)